

I S T O R I E

Catherine Nixey (n. 1980) provine dintr-o familie de foști monahi romano-catolici. A studiat literatura clasică, greacă și latină, la Universitatea din Cambridge și apoi, vreme de câțiva ani, a predat limbi clasice. În prezent locuiește la Londra, unde lucrează ca jurnalist pentru *The Times*. Cărțile ei abordează complexa și controversata relație a creștinismului cu civilizația greco-romană. *The Darkening Age* (*Epoca întunecării*, Humanitas, 2020) a stârnit numeroase controverse și a fost deja tradus în mai multe limbi, volumul fiind distins cu premiul pentru nonficțiune al Societății Regale de Literatură; în 2018, a fost desemnată cartea de istorie a anului de *The Daily Telegraph*, *The Spectator*, *The Observer*, *BBC History Magazine* și *The New York Times*.

CATHERINE NIXEY

EREZIE

ISUS CRISTOS ȘI CEIALȚI FII
AI LUI DUMNEZEU

Traducere din engleză
de Radu Cucuteanu

HUMANITAS

Redactor: Vasile Paltin
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Sabina Lungu
Prelucrări digitale: Dan Dulgheru
DTP: Florina Vasiliu, Veronica Dinu

Tipărit la Master Print Super Offset

Catherine Nixey
Heresy. Jesus Christ and the Other Sons of God
Copyright © Catherine Nixey 2024
All rights reserved.
First published 2024 by Picador an imprint of Pan Macmillan,
a division of Macmillan Publishers International Limited.

© HUMANITAS, 2025, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Nixey, Catherine
Erezie: Isus Cristos și ceilalți fii ai lui Dumnezeu / Catherine Nixey;
trad. din engleză de Radu Cucuteanu. – București: Humanitas, 2025
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-973-50-8759-3
I. Cucuteanu, Radu (trad.)
2

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

*Pentru P.J.J.N.,
Pentru că mă face să râd.*

„Și, văzând-o Domnul, i s-a făcut milă de ea și i-a zis: «Nu plânge!». Și apropiindu-se, s-a atins de sicriu, iar cei ce-l duceau s-au oprit. Și a zis: «Tinere, ție îți zic, scoală-te». Și s-a ridicat mortul și a început să vorbească, și l-a dat mamei lui.“

—Luca 7:13–15

„Apollonios, martor al acestei nefericiri, se apropie și spuse: «Puneți jos coșciugul, căci am să opresc lacrimile pe care le vărsați pentru această fată». Totodată, întrebă de numele ei. Cei de față crezură că le va ține, după obicei, o cuvântare ce-i va face să plângă, dar el nu făcu nimic altceva, ci atinse fata, rostind cuvinte tainice, încât o trezi din ceea ce părea a fi moarte.

Ea se reîntoarce în casa tatălui său.“

—*Viața lui Apollonios din Tyana* IV, 45*

* Filostrat, *Viața lui Apollonios din Tyana*, tr. Marius Alexianu, Polirom, Iași, 1997, p. 111. Notele marcate cu asterisc, precum și textul dintre paranteze pătrate din notele autoarei, aparțin traducătorului sau redactorului. Traducerile din textele antice pentru care nu este menționată o traducere românească au fost revăzute de redactor, după cele mai noi ediții critice. În unele cazuri am menținut variantele de traducere ale autoarei (care și le asumă) pentru a nu impieta asupra sensului intenționat în context.

„Probabil că un crab s-ar înfuria teribil dacă ne-ar putea auzi clasificându-l, fără prea mare zarvă sau prea multe scuze, drept un crustaceu, scăpându-ne astfel de el. «Eu nu sunt un astfel de lucru», ne-ar spune el, «Eu sunt eu însumi, EU și numai EU». —William James, *Tipurile experienței religioase*»*

* Tr. Mihaela Căbulea.

CUPRINS

<i>Lista ilustrațiilor</i>	13
<i>Prolog</i>	17
<i>Introducere</i>	19
<i>Nota autoarei</i>	33
1. Anticrist	35
2. Să vindeci orbii și să lecuiești șchiopii	49
3. Falsitatea magicienilor	64
4. Sângele șarpelui și ochiul maimuței	71
5. Urmările nebuniei	86
6. Ce ar face Isus?	98
7. Despre sardine și învieri	107
8. Rodul unei movile de bălegar	121
9. Mergeți în întreaga lume	133
10. În Eden	145
11. Nașterea ereziei	154
12. Despre legi	166
13. Speciile de monștri eretici	177
14. Asemenea firelor de nisip	189
15. Despre cealaltă origine a lumii	195
16. Să destrami curcubeul	206

12 CUPRINS

17. Sfântul Augustin și păianjenul	226
18. Să stârpești dușmanii credinței	242
19. Pentru a nu mai rămâne nici o amintire	253
Epilog	265
<i>Mulțumiri</i>	271
<i>Bibliografie</i>	273
<i>Note</i>	317
<i>Indice</i>	361

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

Creditele fotografice sunt scrise cu caractere cursive.

Asclepios. Statuie romană, secolul al II-lea e.n., după un original grecesc din secolul al V-lea î.e.n. Muzeul Ermitaj, Sankt-Petersburg, Rusia. *Fotografie: Prisma Archivo / Alamy.*

Statuia unui filozof itinerant, probabil Apollonios din Tyana, sfârșitul secolului al II-lea e.n., găsită în Creta. Muzeul din Heraklion. *Fotografie: Wikimedia Commons.*

Cristos predicând. Detaliu al unui sarcofag roman, circa 300 e.n. Museo Nazionale Romano, Roma. *Fotografie: DeAgostini / Getty Images.*

O moașă ajutându-l pe Zeus să îl nască pe Dionysos din coapsă. Detaliu de pe un sarcofag roman, circa 190 e.n. Walters Art Museum, Baltimore. *Fotografie: The Walters Art Museum, Baltimore. Achiziționată de Henry Walters odată cu colecția Massarenti, 1902 (acc. no. 23.31).*

Dionysos copil, stând în poala lui Hermes, alături de învățătorul său și de o nimfă. Detaliu al unui mozaic, secolul al IV-lea e.n., în Casa lui Aion, Pafos, Cipru. *Fotografie: Imagebroker / Alamy.*

Un bărbat ducând un picior de om. Relief votiv din sanctuarul medicului-erou Aminos, secolul al IV-lea e.n., găsit în Asclepieion, Epidaur. Muzeul Arheologic Național, Atena. *Fotografie: World History Archive / Alamy.*

Asclepios pune mâna pe umărul unei paciente. Relief votiv, c. 350 î.e.n., găsit în Asclepieionul din Pireu. Muzeul Arheologic din Pireu (nr. inv. 405). *Fotografie: DeAgostini / Getty Images.*

Placă reprezentând o femeie ce naște, cca secolul al IV-lea î.e.n. – secolul al III-lea e.n., romană. Muzeul de Științe, Londra. *Fotografie: Science Museum Group / Science & Society Picture Library.*

- Ultima parte dintr-un papirus magic cu vrăji și un spirit lipsit de cap, secolul al IV-lea e.n. Ägyptisches Museum und Papyrussammlung, Berlin SMPK (p. 5026 recto). *Fotografie* © Scala, Florence / bpk, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlin.
- Pictură murală a unei ceremonii religioase, sfârșitul secolului I î.e.n., din vila imperială de la Boscotrecase, Pompei. Metropolitan Museum of Art, New York. *Fotografie: Metropolitan Museum of Art (Rogers Fund, 1920, Acc. No. 20.192)*.
- Geme intaglio, înfățișându-i pe Serapis, Anubis și un anguiped* cu cap de cocoș, secolele II–III e.n. romane. Metropolitan Museum of Art, New York. *Fotografii: Metropolitan Museum of Art, New York (Bequest of W. Gedney Beatty, 1941, acc. no. 41.160.643; Cadou din partea lui miss Helen Miller Gould, 1910, acc. no. 10.130.1; donat de John Taylor Johnston, 1881, acc. no. 81.6.297 & 298)*.
- Învierea lui Lazăr. Detaliu al unui relicvariu de fildeș, cca 350 e.n., din mănăstirea Santa Giulia din Brescia. Museo Civico Cristiano, Brescia. *Fotografie: André Held / akg-images*.
- Miracolul înmulțirii pâinilor și peștilor. Detaliu al unei picturi murale, începutul secolului al III-lea e.n., din catacomba din Via Anapo, Roma. *Fotografie: Luisa Ricciarini / Bridgeman Images*.
- Miracolul înmulțirii pâinilor și al transformării apei în vin. Detaliu al unui panou de pe o ușă de lemn, secolul al V-lea e.n., Basilica Santa Sabina, Roma. *Fotografie* © NPL – DeA Picture Library / G. Nimatallah / Bridgeman Images.
- Buna vestire a Mariei. Detaliu de pe timpanul de pe portalul de nord al Marienkapelle, Würzburg, 1420. *Fotografie* © Bildarchiv Foto Marburg / Archiv Dr. Franz Stodtner.
- Buna vestire a Mariei. Detaliu din Altarul Klosterneuburg, 1181, de Nicholas de Verdun. Stiftsmuseum, Klosterneuburg, Austria. *Fotografie: Erich Lessing / akg-images*.
- Scena Nașterii Domnului, cu un înger aducând mâinile tăiate ale Salomeei. Detaliu dintr-o miniatură din *Cartea Orelor*, destinată folosirii în Roma (*Orele Fecioarei*), 1490–1500, de un elev al lui Jean Pichore. The Morgan Library, New York, MS M.7 fol. 14r. *Fotografie* © Scala, Florența / The Morgan Library. *Cumpărată de J. Pierpont Morgan înainte de 1913*.
- Fuga în Egipt. Detaliu dintr-o frescă, 1304–1306, de Giotto. Capela Scrovegni, Padova. *Fotografie: Raffaello Bencini / Bridgeman Images*.

* Divinitate protectoare de origine persană ce apare pe amulete, fiind reprezentată ca un cap de cocoș cu șerpi în loc de picioare.

- Căderea lui Simon Magul. Capitel de piatră, cca 1130, de Gislebertus, în Catedrala St. Lazar, Autun, France. *Fotografie: akg-images.*
- Căderea lui Simon Magul. Detaliu dintr-un panou pictat, cca 1280, de Maestrul din San Pietro. Pinacoteca Nazionale, Siena. *Fotografie: Rabatti&Domingie / akg-images.*
- Helios conducându-și carul. Metopă din templul elenistic al Atenei, secolul al III-lea î.e.n., din Troia. Antikensammlung, Berlin SMPK. *Fotografie © Scala, Florența / bpk, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlin.*
- Cristos ca Helios sau Sol Invictus conducându-și carul. Detaliu de pe un mozaic de tavan, jumătatea secolului al III-lea î.e.n., în Mausoleul Iuliilor, necropolă sub Sfântul Petru, Roma. *Fotografie: Picture Art Collection / Alamy.*
- Apollo solar cu nimbul lui Cristos și aura iradiantă a lui Helios. Detaliu al unui mozaic roman de paviment, sfârșitul secolului al III-lea, descoperit în El Djem (Thysdrus), Tunisia. *Fotografie: Wikimedia Commons / Mathiasrex.*
- Cristos între literele alfa și omega. Frescă, secolul al IV-lea e.n., în Catacombele lui Commodilla, Roma. *Fotografie: DeAgostini / Getty Images.*
- Nașterea Domnului. Detaliu al unei miniaturi dintr-o Scriptură armeană, 1434–1435. Metropolitan Museum of Art, New York. *Fotografie: Metropolitan Museum of Art (cumpărată, Fondul Fletcher, cadou al Fundației Hagop Kevorkian, în memoria lui Hagop Kevorkian, Tianaderrah Foundation, B.H. Breslauer Foundation, Aso O. Tavitian, Karen Bedrosian Richardson, Elizabeth Mugar Eveillard și Arax Simsarian Gifts și fonduri din partea diversilor donatori, 2010, nr. achiz. 2010.108).*
- Isus se ceartă cu un învățător al Legii. Miniatură, cca 1340, din *Klosterneuburger Evangelienwerk*. Stadtbibliothek, Schaffhausen, Elveția. *Fotografie: Stadtbibliothek, Schaffhausen (Gen. 8, f. 28v).*
- Cristos exorcizează demonul din ținutul Gadarenilor. Placă de fildeș, cca 968 e.n., atelier din Milano ori Metz. Hessisches Landesmuseum, Darmstadt. *Fotografie: Wikimedia Commons CC0.0 (Fotografie: Daderot).*
- Cina cea de Taină. Miniatură dintr-un tipic, 1216–1240, nordul Siriei. British Library, Londra. *Fotografie © British Library Board, All Rights Reserved (Add. 7170, f.139v) / Bridgeman Images.*
- Botezarea lui Cristos de Ioan Botezătorul. Miniatură din Biruni, *Cronologia neamurilor vechi*, 1307–1308, Tabriz, Iran. Edinburgh

- University Library (Or. Ms. 161, fol. 140v). *Fotografie: Bridgeman Images.*
- Iadul. Miniatură din Sfântul Augustin, *Cetatea lui Dumnezeu*, secolul al XV-lea, Franța. Bibliothèque Sainte-Geneviève, Paris (Ms 246 f.383r). *Fotografie: Bridgeman Images.*
- Eneas în Infern. Miniatură din Vergilius, *Eneida*, secolul al XV-lea, Italia. Houghton Library, Harvard University (MS Richardson 38 fol. 174v). *Fotografie: Heritage Images/Alamy.*
- Pagini dintr-un manuscris creștin gnostic, secolele V–VI e.n., găsit la Nag Hammadi, Egipt (Codex II). *Fotografie: BibleLandPictures.com/Alamy.*
- Crearea Evei. Frescă de Michelangelo, 1508–1512, în Capela Sixtină, Vatican. *Fotografie: Heritage Image Partnership Ltd/Alamy.*
- Isis și Horus copil. Statuetă de bronz, cca 664–332 î.e.n., Egipt. Ägyptisches Museum und Papyrussammlung, Berlin SMPK. *Fotografie © 2021, Scala, Florența / Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlin.*
- Isis și Horus copil. Statuetă de calcar, secolul al III-lea e.n., de origine elenistic-romană. Skulpturensammlung und Museum für Byzantinische Kunst, Berlin SMPK. *Fotografie © 2021, Scala, Florența / bpk, Bildagentur für Kunst, Kultur und Geschichte, Berlin.*
- Fecioara și Pruncul. Miniatură, cca 800, din *The Book of Kells*, Irlanda/ Scoția. Trinity College, Dublin (MS 58 fol.7v). *Fotografie: Art and Architecture/Alamy.*
- Împăratul Constantin la Conciliul de la Niceea și arderea cărților lui Arius. Desen dintr-un compendiu de lege canonică din secolul al IX-lea, cca 825 e.n., Lombardia, Italia. Biblioteca Capitolare, Vercelli (MS CLXV). *Fotografie: DeAgostini / Getty Images.*
- Rămășițele portretelor unui conducător „eretic” și a curtierilor săi. Mozaic bizantin modificat în 526 e.n., San Apollinare Nuovo, Ravenna. *Fotografie: Wikimedia Commons / José Luiz Bernardes Ribeiro.*
- Cei trei magi se închină pietrei în flăcări. Miniatură din Marco Polo, *Livre des merveilles (Cartea Minunilor)*, 1410–1412, Franța. Bibliothèque Nationale, Paris (MS Français 2810, fol. 12). *Fotografie: BnF.*
- Nașterea Domnului. Pictură, cca 1423–1426, a unui elev al lui Fra Angelico. Indianapolis Museum of Art at Newfields, The Clowes Collection (Acc. No. 2014.89). *Fotografie: prin bunăvoința Indianapolis Museum of Art at Newfields.*

PROLOG

„Copiii creștini trebuie să fie cu totul
Cuminți și ascultători ca Domnul nostru.“

—*Odată în orașul regal al lui David (Imn, secolul al XIX-lea)*

„Ne ucide copiii!“

—Un părinte deplânge comportamentul lui Isus,
*Evangelhia după Toma, secolul al II-lea**

Încă din vremea în care Isus era copil, sătenii și-au dat seama că era la el ceva neobișnuit. Poate pentru că arăta o încredere care se învecina cu aroganța în felul în care vorbea cu adulții. Sau poate pentru felul în care părinții săi, Maria și Iosif, se purtau cu el: cu un respect care părea uneori să se apropie de teamă.

Sau poate fiindcă ucidea oameni.

Miracolele lui Isus nu au început prea rău. Primul său miracol, despre care se va vorbi secole la rândul pretutindeni, din Alexandria până în Arabia, a fost mai mult decât fascinant. Într-o zi de sabbat, pe când avea numai cinci ani, Isus se juca alături de alți copii din sat în vadul unui râu. Așa cum le place la nebunie copiilor mici, Isus făcea băltoace din apa care curgea. Odată ce se forma balta, apa se limpezea.

Dar, dacă cineva privea atent, apa se mișca în chip straniu. Nu asculta de legile naturii în timp ce curgea și se limpezea. Asculta de acest băiat. Cu o singură poruncă, Isus părea să limpezească de îndată apele cele mai noroioase.

Plictisit de acest joc, Isus a început altul la izvor. A luat niște lut moale, adunat de pe marginea înnămolită a apei,

* Evangelhie apocrifă, conținând 114 logia, de emanație gnostică, descoperită în 1946 la Nag-Hammadi, tradusă în limba coptă.

și a început să îl modeleze în formă de vrăbiuțe, douăsprezece cu totul. Mâniat că Isus profana astfel ziua de sabat, cineva s-a dus la Iosif și i-a spus ce a văzut. La rândul lui, Iosif a venit la băiat. „De ce“, l-a întrebat, „de ce faci în zi de sabat ce nu este îngăduit?“¹ Isus nu i-a răspuns direct lui Iosif. În schimb, și-a plesnit palmele și a strigat la vrăbii: „Luați-vă zborul!“ Iar ele, ciripind, au zburat.

Dacă s-ar fi oprit aici întâmplările din ziua aceea, ar fi fost de ajuns să îl facă faimos pe Isus. Dar nu s-au oprit aici.

Un băiat care a văzut toată tărășenia a luat o nuielușă de răchită și a dărâmat digurile ridicate de Isus, lăsând apa să curgă. În clipa aceea Isus s-a întors plin de mânie către băiat. „Copil nelegiuit, necredincios și fără minte“, a spus Isus. „Cu ce ți-au greșit zăgazarile mele și apa aceasta?“² a continuat plin de furie Isus. „Usca-te-ai ca un copac și să nu ai nici frunze, nici fruct, nici rădăcină!“³ Blestemul era pieziș și neobișnuit, dar efectele sale au fost imediate. Căci de îndată băiatul ce fusese odată sănătos s-a transformat, devenind ofilit și diform.

Dar ce era mai rău abia de acum avea să urmeze.

Nu multă vreme după întâmplarea de la izvor, Isus mergea prin sat, când un alt băiețel s-a izbit de umărul lui. Poate că a fost un accident, poate că nu. În orice caz, Isus s-a mâniat din nou. „Nu ți-ai mai sfârși drumul!“ a spus el, amenințător și lugubru.⁴ Ce a vrut să spună a devenit limpede o clipă mai târziu. Băiatul cu pricina a căzut imediat la pământ, mort.

Acestea sunt cuvintele Evangheliei după Toma.

INTRODUCERE

În fiecare miez de iarnă, în capele, biserici și catedrale, o singură voce slabă tulbură liniștea. „Odată, în orașul regal al lui David“, șoptește ea, „se afla un șopron dărăpănat“. Colindul continuă, spunând o poveste atât de bine cunoscută, încât nu mai trebuie repetată. Este povestea petrecută în grajdul acela sărăcăcios, când o fecioară (blândă și delicată) și-a pus copilul în iesle, iar acel bebeluș a devenit un băiat (ascultător și bun). E povestea acelui adolescent care era într-adevăr un mântuitor – Mântuitorul – și care acum se află în ceruri.

Să ascuți acel colind, așa cum știm cu toții, este o experiență tulburătoare – nu atât pentru cuvintele sale, cât pentru interpretarea lor. Colindul începe cu glasul blând și catifelat al copilului. Pe când începe al doilea vers, voci sale i se alătură vocile corului. Iar apoi, în cele din urmă, întreaga congregație cântă împreună, într-un torent de glasuri, iar acea notă singulară devine o simfonie, și mesajul este pe buzele tuturor: a venit Isus. Creștinismul e deja aici.

Istoria creștinismului – povestea felului în care această mică sectă insignifiantă a ajuns să domine Occidentul – este spusă adesea în termeni la fel de mișcători. În această istorie, creștinismul începe ca o singură voce – cea a lui Isus. Ea strânge în jurul ei un mic cor – un pescar aici, un vameș

acolo – până când tot mai mulți sunt atrași de cântare, câștigați de vestea că băiatul acela a devenit un bărbat care i-a lecut pe orbi, i-a vindecat pe șchiopi, a fost crucificat și a înviat din nou. Mai întâi au început să creadă zeci de oameni, apoi sute, apoi mii, apoi milioane, până când, într-un moment miraculos și triumfător, însuși Imperiul Roman se convertește și soarta lumii se schimbă.

Această istorie este cunoscută nu doar fiindcă ne-a fost spusă, ci și pentru că religia creștină a impregnat arta și arhitectura Occidentului: se întinde pe plafonul Capelei Sixtine; răsună prin triumfătorul *Mesia* de Händel și este întrețesută în versurile lui Milton, Dante și Donne. A schimbat lucrurile, fie ele mari sau mici: a configurat orizontul orașelor noastre – pentru că a ridicat domul de la San Pietro și turlele de la Notre Dame, și își întinde brațele deschise către Rio de Janeiro – și ne-a dăruit expresii noi, căci atunci când vorbim despre „lapte și miere“ sau spunem „noaptea ca hoții“ sau „întoarcerea celuiilalt obraz“ – sau chiar „a pune vorbe în gură“ – folosim fraze inspirate de el. Chiar și calendarul pe care îl folosim se conformează creștinismului, așa că în Occident sărbătorim zilele sfinților, ne odihnim duminica și intrăm în concediu de Crăciun și de Paște. Timpul în sine este măsurat după un ritm creștin. Acesta, se pare, este un mesaj dăltuit în piatră și de neclintit.

Numai că această siguranță este o iluzie. Chiar dacă Evanghelia după Ioan începe cu versetul magnific de lapidar care declară că „La început a fost cuvântul“ – dar la început nu a fost un singur „cuvânt“ sau un singur mesaj creștin¹. Ideea este un nonsens. În primele secole ale creștinismului erau multe cuvinte, multe voci – dintre care multe în dezaord vehement între ele, ba uneori chiar violent, cu privire la fiecare aspect al acestei istorii. Și asta pentru că în anii de după viața și moartea lui Isus nu a existat niciodată un consens absolut cu privire la cine a fost sau ce anume a